

Tvärnö

**Södergården/Mellangården
under fyra århundraden**

MARTIN AHLSEN

Mångfaldigande av innehållet i denna skrift är enligt lagen om upphovsmannarätt förbjudet utan medgivande av författaren.

Uppsala 1990

ISBN 91-971475-08

Förord

Fyra års arbete inom studiecirkeln TVÄRNÖ FÖRR OCH NU har givit god inspiration, ett rikligt faktaunderlag och stor nyfikenhet på att få veta mer om enskilda hemman på Tvärnö och deras ägare.

I den tidigare benämnda Södergården, nuvarande Mellangården, finns en riklig samling gårdshandlingar i förvar, och dessa har i hög grad underlättat kartläggningen av ägarna och arrendatorerna från och med år 1675 fram till våra dagar. Övrigt källmaterial finns angivet på sista sidan.

Tack vare helhjärtat engagemang från såväl fast boende befolkning som fritidsboende har också händelser bevarade genom muntlig tradition med sannolikhetens prägel kunnat nedtecknas. I den mån fantasin fått spela, har den i grunden baserats på dokumenterade fakta.

Det är min förhoppning att den här skriften ska medverka till att ge ett historiskt perspektiv på denna intressanta och vackra bygd, som först efter det senaste världskrigets slut med bro och väg länkats samman med fastlandet. Det är också min förhoppning att skriften skall bidra till att skapa ännu bättre förståelse för det nya och det gamla – mellan permanentboende och fritidsfolk.

Tvärnö 1990-06-01

Martin Ahlsén

Södergården

Maria står tankfull och tittar ut genom fönstret på husets östra sida, den som vetter mot Svinvalin. Det är ingen riktigt klar bild hon ser av landskapet utanför, eftersom glaset är ganska ojämnt och missfärgat. Inte heller får hon någon riktigt klar bild över de bekymmer hon går och bär på och som hon inte kan bli riktigt kvitt ens om nätterna.

Det är en vårdag i slutet av april år 1806. Både Maria och hennes fem år yngre syster Anna är gifta sedan flera år tillbaka, men båda bor kvar på fädernegården, visserligen skilda i olika hushåll, men för övrigt utan tillräckligt markerade gränser. Det är så mycket den ene gör, som inte gillas av den andre. Även om systrarna i grunden är goda vänner kan de inte undvika att dras in i konflikter, som till slut bara ger dåligt samvete och skuld känslor. När dessutom vädrets makter driver sitt grymma spel med arma människor är det så lätt att man tänker tankar och säger saker som lätt missuppfattas.

För två år sedan kunde vårsådden inte påbörjas förrän i början av maj och isen på insjöarna låg kvar ända till mitten av månaden. Förväntningarna om en god skörd hade övergivits tidigt, men att det skulle bli så dåligt resultat av all nedlagd möda hade man ändå inte trott och efterverkningarna av missväxten känns ännu i denna dag.

Maria drömmer sig tillbaka till lyckliga barn- och ungdomsår. Egentligen var det väl inte så särdeles mycket att vara lycklig över, men där fanns å andra sidan inte mycket att känna sig olycklig över heller. Hon tänker på sin två år äldre syster Margta, född år 1767 och sin ett år yngre bror Erik, som plötsligt rycktes bort ett år senare. Där fanns också syskonen Anna, Matths, Cajsa och Britta, 5, 8, 10 resp. 14 år yngre än hon själv.

Hon tänkte också på sina föräldrar, Eric Ersson född 1743 och som dog för 7 år sedan, samt hans ett år äldre hustru Cajsa Ersdotter. De gifte sig 1766 och året därpå såg den första i barnaskaran dagens ljus.

Maria tänkte också på farföräldrarna Erik Mattsson och Margta Mattsdotter, som hon visserligen aldrig sett, men som hon hört talas om en hel del. De var födda år 1710 resp. 1713 och det var alltid spännande att lyssna till berättelser om deras vedermödor då de som 7- respektive 4-åringar fick uppleva ryssarnas härjningar längs Upplandskusten.

Ryktet hade nått Tvärnö att ryssarna landstigit i Kapellskär den 11 juli 1719 och att flottan var på väg norrut. Redan den 14 var den framme i närheten av Harg och befolkningen på Tvärnö liksom annorstädes fick hals över huvud försöka gömma sig i skogarna med sin boskap och andra värdefulla tillhörigheter. När föräldrarna slutligen vågade ta

sig fram fann de den egna byn skonad. Däremot hade tre gårdar i Västerbyn bränts ned till grunden.

Eskadern hade dragit vidare ända upp mot Gävle, där den mött motstånd och vänt seglatsen söderut igen. Öregrund angreps för andra gången den 6 augusti och dagen därpå drabbades Tvärnö ännu en gång. Brandröken svepte in över skogsgömslena och Marias farföräldrar hade onda aningar om vad som stod på. När man åter vågade sig fram stod det klart att alla tre gårdarna bränts ned och bara kolnade rester återstod av de stabilt timrade husen.

Helt oväntat var väl inte det ovälkomna besöket. Redan efter det att ryssarna år 1714 erövrat det tidigare svenska Finland manade landshövdingen Thure Bjelke allmogen i Roslagen att sätta sig till motvärn och ett slags hemvärn organiserades. Beredskapen förföll snart och redan den 3 augusti 1716 hade ryska båtar tagit 25 man tillfånga på ön Måssten. Nästa dag rönt 6 gräsöbor samma öde och den 5 augusti togs 50 fångar i Östhammar innan en hemvändande östhammarsbåt avlossade ett par skott, vilket var tillräckligt för att inkräktarna skulle ge sig iväg.

Men även en ännu tidigare generation hade Maria hört berättas om en hel del. Erik Mattssons föräldrar hade också bott på gården och de hette Matts Ersson, född 1675 och död 1751 samt modern Karin Jansdotter, född 1682.

Matts Ersson var den som fick landshövdingen Otto Magnus Wollfeldt att år 1732 ge order om kontroll och beskrivning av rågången mellan Väster- och Öster Tvärnö byar samt delning av skogen, öar och skär inom Öster Tvärnö by. Bönderna i Väster Tvärnö by hade röjt svedjeland i skogen som gränsar mellan de båda byarna, och denna svedja låg till största delen inom österbyns gräns. Äganderätten därtill tillförsäkrades Öster Tvärnö by. Gränsen är markerad med 3 "rör", ett vid vardera havskanten (Örnörret och Brantbacksröret) och ett mitt på skogen benämnt Gräs Måsröret. Samtliga gränssstenar är mycket utförligt beskrivna till storlek, utseende och förankring.

Eftersom skogarna var stora och svårtillgängliga för människor skulle man lätt tro att de var ett utmärkt tillhåll för villebråd, men så var inte fallet. Grävlingar och igelkottar kunde man se ibland och någon hade också kunnat fånga en hermelin. Älg var ganska sällsynt och det var en stor händelse när Kung Fredrik sköt två älgar på Hargs Bruks ägor år 1737. Men det fanns också björnar i Roslagen på den tiden, och dem hade man respekt för.

Men det var bistra tider också i bokstavlig bemärkelse. År 1740 fanns käle kvar i mar-ken den 22 juni och redan den 28 september samma år hade man slädföre. Den följande vintern och våren blandades säkert mycket bark i brödet.

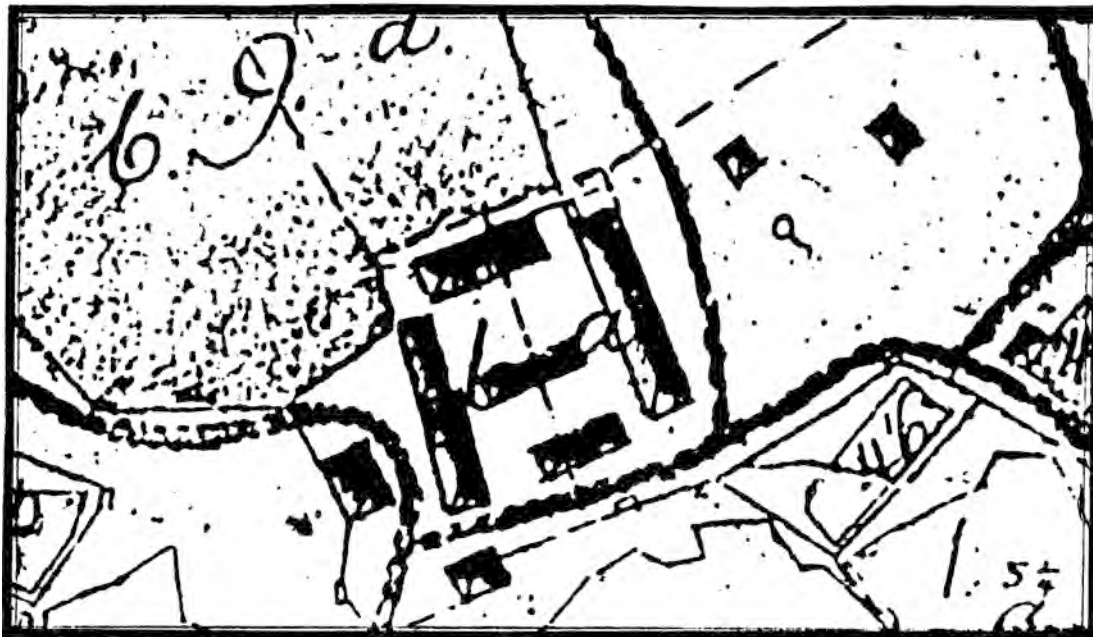
Plötsligt spritter Maria till. Inte har hon tid att stå så där och drömma. Med så många göromål som väntar går det inte för sig i vanliga fall och alls inte idag. Om bara ett par dagar kommer lantmätaren på tidigare aviserat besök och då måste det pyntas litet alldeles extra och även förplägnad förberedas. Undrar just vad man kan bjuda denna Hammarstrand på för något? Inte duger det väl med paltbröd och fläsk? Nej, fisk får det bli naturligtvis. Det är dom inte bortskämda med i staden och att laga till fisk är något som hon vet att hon kan. Men hur kommer det att gå med delningen av jorden, skogen, betesvallarna och ängarna?

Upprinnelsen till det hela är att söka i den tvist som uppstått mellan de båda familjerna och som resulterat i att Isak Schäder, Annas man, vid Frösåkers tingsrätt stämt Hans Mattsson för att få ut sin del av avkastningen av sin hustru Annas hemmansdel. Hans Mattsson föddes år 1763 i Börstil socken och flyttade till Tvärnö 1794 när han gifte sig med Maria.

Isak Schäder (ibland kallad Schäderson) var sjöman och föddes 1773. Han var ofta till sjöss under den isfria delen av året och man måste fråga sig hur det fungerade med skötseln av jord och skog under sådana omständigheter.

I början av år 1805 hade Hans och Isak gemensamt ansökt om lantmäteriförrättning för att få fastigheten delad i likvärdiga hälfter och Kungl. Befallningshavande hade utfärdat förordnande därom den 24 juli samma år. Sålunda infann sig enligt tidigare kungörelse Lantmätaren A. Hammarstrand den 30 september i Södergården. Då skepparen Schäder emellertid var ute på seglats kunde endast omfattningen av tomtens, täppornas och åkerns areal fastställas. Resten av förrättningen uppsköts till nästa år.

Under tiden hade häradsrätten utsett två godemän, som den 2 december besiktigat och värderat samtliga byggnader på Södergården samt fördelat dessa i två så nära som möjligt likvärdiga poster, varvid Hans Mattsson fick den östra stugan med tillhörande hus och Isak Schäder den västra.

Södergården (nuvarande Mellangården) 1806

Vinterkylan är glömd och Maria väntar nytt besök idag, den 21 april 1806. Det knackar på ytterdörren. Maria förstår genast vad det är frågan om, niger djupt och ber lantmätaren stiga in. Hon tänker kalla på sin make, som emellertid redan blivit varse främmande på gården och är på väg in. Också Schäder kommer snart tillstådes och man tar sig genast an "strändernas avfattande på isen". Därefter ajournerades förrättningen till den 28 april.

Denna dag sammanträffar åter parterna och man har också som vittnen inkallat nämndemannen Jan Andersson från Assjö och f d nämndemannen Eric Larsson från Långalma. Den överenskomna delningen av husen bekräftas och tomtens delning diskuteras. Redan där är det svårt att komma överens. Schäder är inte nöjd eftersom grannen fått 1/2 alns tillägg på Svinvalln som compensation för sämre mark och det finns flera saker han inte vill godkänna. Till slut bestäms att uppgjort förslag skall gälla oförändrat och att Schäder får klaga hos Häradsrätten om han inte är nöjd. Svinvalln kunde varken användas för odling eller bete och ansågs nära nog värdelös.

Parternas delade meningar gjorde att förrättningen tog längre tid än väntat, varför resonemangen skulle fortsätta nästa dag. Hans önske att vardera partens åkrar borde ligga samlade så långt detta var praktiskt möjligt, och han erbjöd Isak att själv få välja den del han önskade. Isak såg alla möjliga olägenheter och orättvisor däri och ville utnyttja de lagliga rättigheterna att dela gården i högst fyra skiften, som vardera skulle delas i två likvärdiga delar.

Maria och Hans gick under den närmaste tiden i spänd förväntan på besked om delningen, men det lät vänta på sig. Det ryktades om lagändringar som var på gång och att ärendet vilade i avvaktan därpå. Det var nästan så att de började tvivla på att en ändring skulle komma till stånd. Men efter fyra år lät lantmätaren höra av sig igen och den 13 maj fortsatte den tidigare avbrutna förrättningen. Isak Schäder var vid detta tillfälle på väg till England, men lantmätaren ansåg att hustru Anna var berättigad att föra hans talan. Den 23 juni samma år avslutades förrättningen varvid protokoll och karta utarbetades.

Hans var ganska säker på hur delningen utfallit, men Maria var nyfiken att se resultatet. Men det var inte lätt att förstå sig på sådana där handlingar. Varken Hans eller Maria kunde läsa bra eller skriva sina namn annat än med bomärke och att läsa en karta var också något alldeles nytt för henne. Visserligen hade hon vid ärende till Norrgården sett kartan från byns delning av skogen år 1738, men på den var det den konstnärliga utsmäckningen som hade gjort det största intrycket på henne. En stor del av kartan upptogs av en landskapsbild med änder fridfullt simmande i viken. En kvinna satt och kärnade smör vid ett träd med en hare och en lie hängande i en gren och där fanns Guden Neptunus själv med harpun eller ljuster. Oh, så stilig han var! I bakgrunden en fiskebåt med nät. Men var det en jättesnäcka eller gapet på en enormt stor val hon såg? Konstigt var det – men mycket, mycket vackert.

Så mycket förstod Maria i alla fall att Matts hade rätt när han ville samla de olika skiftena så nära varandra som möjligt. Som det nu hade blivit låg betesvallarna utspridda på en sträcka om cirka 4000 alnar (nära 2 1/2 kilometer) och lika var det med åkerjorden och ängarna. Den önskade ändringen med kortare väg att driva kreaturen och att forsla hem mjölken uteblev alltså. För Isak var det viktigare med ett kortsiktigt strikt rättvisekrav inom lagens ram och enligt hans egen mening, utan tanke på god grannsämja andra långsiktiga fördelar. Men sådana människor finns ju också, tänkte Maria. Tur att de är sällsynta. (Karta och bebyggelsebeskrivning efter texten).

Under tiden lantmäteriet vilade på skiftesförrättningen arbetade tingsrätten vidare med Schäders stämning för att få ut avkastningen från hemmanet, främst skogen. Själv hade han tydligen inte avverkat mer än vad som gick åt till den egna spiselhärden, medan Hans sålt en hel del sjöved till Stockholm och tyckte att det var pengar han själv ärligen arbetat ihop och inte skulle behöva dela med sig av. Isak ansåg att det var av den gemensamma skogen virket tagits och att han hade del i saluvärdet. Den 4 mars 1806 ingicks förlikning. Isak skulle ha rätt att till avsalu hugga 7 famnar björkved, 5 famnar al samt 12 famnar barrved samt ersättning för motsvarande under de 7 år som förflutit.

Men Marias bekymmer för sin syster Anna var inte slut därmed. Isak bekymrade sig mindre och mindre om gården och dess skötsel. År 1807 födde Anna dottern Brita Caisa

och trodde Isak därmed skulle intressera sig mer för dem båda och för hemmet. Det var tyvärr bara en from önskan. Allt oftare var han på dåligt humör och utan pengar och allt oftare hände det att han kom hem från en seglats totalt utblottad. Visst kunde hon lita på Marias bistånd, men det kändes ändå så förödmjukande att be henne om hjälp efter allt detta bråk Isak hade ställt till med. Ibland undrade hon om hon skulle behöva gå ut och tigga till litet kläder och annat livsviktigt, men nej, det skulle ändå bli det sista hon gjorde.

Maria går och öppnar kistan med gårdspappren och andra brev och handlingar av vikt. Hon tar fram det domslut Frösåkers Häradsrätt avkunnade den 8 mars 1814. I sin för-tvivlan hade Anna tagit fasta på förslaget att hon skulle ansöka om att sätta Isak under förmyndare, så att han inte skulle kunna sätta henne och barnet på bar backe. Hon hade ju ändå del i gården och det var ju en tröst även om det för dagen mest trängande behovet var pengar till livets nödtorft. Det är inte första gången Maria med tårarna i ögonen läser domslutet: " för att han i flera år på sjöresa utrikes vistande och ej vårdat sig på något sätt bidraga till skötande och hävdande av deras i Öster Tvärnö ägande hemman, dessutom tvärtom hemkommit medellös, under hemmavarande ruinerat deras lilla bo, genom dess överdrivna begär på fylleri, varav han levat bullersamt och oordentligt hemma i huset". Anna anför också att hon blir tvungen att ge sig ut och tigga, och föreslår att Rådsmannen Johan Ström och Hans Mattsson utses till övervakare. Detta blev också häradsrättens dom. Isak Schäder dog år 1817.

Även om Maria Ersdotter haft många bekymmer att brottas med under årens lopp fanns det också många glädjeämnen.

Hennes make var lugn, omtänksam och arbetssam och de hade tillsammans fått tre barn, två år mellan vardera. Det var Matts, född år 1796, året efter den värsta stormen i mannaminne och med snö redan den 13 oktober. Skogen blev mycket illa åtgången med stormfällda träd nästan överallt. Sönerna Eric och Hans föddes åren 1798 respektive 1800. Gärna hade väl Maria sett att hon också haft en eller ett par flickor som hjälp med hushållssysslorna, men visst gjorde pojkarna stor nytta nu när de i 15–20-årsåldern orkade minst lika mycket som far sin.

Eftersom kraften och arbetsviljan var god var det inte heller att förvåna sig över att Hans önskade kompensera halveringen av det ursprungliga hemmanet med nyförvärv. Sålunda hade Matts i juni 1804 erhållit fastebrev på köpet av skatterättigheten å frälsehemmanet Tvärnö No 4, ett mantal och No 5, 1/2 mantal samt hemmanet Synäs av Carl Magnus Braunerhjelm för 4000:- kr och i september 1819 frälseräntan av 1/2 mantal Tvärnö No 5 av Löjtnanten Nils Carl Braunerhjelm för kr 1100:-. Redan 1803 hade Matts förresten köpt den arvsandel om 1/6 mantal i Södergården, som Marias syster Katarina erhållit vid

föräldrarnas frånfälle. Det var dessa, som i tidig barnaålder bevittnade ryssarnas härjningar.

Maria och Matts hade haft ett nog så slitigt liv på Södergården. Krafterna ville inte räcka till så bra som i unga dagar. Sönerna hade nått mogen ålder och kunde snart tänkas stå helt på egna ben. För att undvika de stridigheter, som ofta uppstår vid arvsskifte, hade föräldrarna funderat över att reglera ett framtida övertagande redan medan de ännu var vid god hälsa. I juni 1323 upprättades och tingsfördes sålunda deras "Arvsupplåtelse och salubrev". Äldste sonen Matts Hansson, född år 1796, och hans hustru Brita Stina Hansdotter övertar hemmanet efter det föräldrarna inte längre orkar driva jordbruket och betalar samtidigt bröderna Eric och Hans vardera 2222 kr. Särskilt lagansbrev upprättades också för den överlevande föräldern.

Det är en stilla lördagsafton i juni år 1835. Det är inte många dagar kvar till midsommar. Solen står fortfarande högt på himlen i väster och det dröjer säkert ytterligare ett par timmar innan solen sjunker ner bortom gattet vid Sundskär. En varm vind sveper sakta fram från sydväst men annars andas allt lugn och ro. Maria Ersdotter sitter på en tuva utanför den inhägnade gårdsplanen och njuter av stämningen. Plötsligt lystrar hon. Är det inte kyrkklockan i Hargs kyrka som klämtar till helgsmål. Hon är inte riktigt säker, för det låter så svagt, men ibland vid den här vindriktningen och klart väder brukar klockklangen nå ända hit. I vanliga fall brukar församlingsborna känna sig manade att plikt-troget komma till kyrkan, men det är långt att ro, ofta i otjänlig väderlek för vanliga ek-stockar. Därför är det så skönt att känna hur kyrkan kan komma hem ända till Tvärnö, även om det nu bara är klockklangen.

Hon kommer ihåg hur hon som konfirmand en gång fick följa med upp och titta på kyrkklockorna. Hon såg den mäktiga storklockan med årtalet 1526 och med en massa obegripliga ord ingjutna. Kyrkoherden berättade att det var latin och handlade om Guds ära och Jungfru Maria. Hon betraktade klockan med vördnad, inte bara för dess storlek, utseende och märkvärdiga ord på främmande tungomål, utan kanske främst för dess mäktiga, trosvissa och samlande klang.

Hon erinrar sig också hur hon vid kyrkobesöken under konfirmationsläsningen blickade upp mot kyrkvalven. Hon hade hört talas om de fina målningarna som funnits där, men som övermålat 14 år före hennes födelse. Vad kunde det vara för bilder, som tidigare ansetts vara en prydnad för kyrkan och som efter flera hundra år plötsligt ansetts olämpliga? I sin fantasi försökte Maria skapa sig en bild av vad som doldes under överkalkningen, men kyrkoherde Sylvens manande ord återförde henne snart åter till rätt tid och rum.

Maria räknar efter – jo, det är 67 år hon fyller om ett halvår. Hon har gjort sitt nu. Men inte är hennes livsgärning helt slut ändå, för fortfarande kan hon karda och spinna och strumpstickorna är förstås hennes följeslagare när aftonskymningen faller på. Och barnbarnen får hon också ta ansvaret för när mor har annat att stöka med utomhus.

Visst är det mycket som har glatt henne under gångna årtionden. Barnen växte upp och tog eget ansvar. Matts, äldste sonen, som skulle överta gården, var uppskattad av grannarna och redan i unga år hade han tillsammans med nämndemannen Jan Jansson i Marka vid Frösåkers tingsrätt utsetts till förmyndare för avlidne båtsmannen Öbergs hustru och tre barn för att tillvarata deras bästa.

Men vad hände med Matts egentligen? Han hade funnit en flicka från Börstil för 13 eller 14 år sedan och snart var denna tre år yngre Christina Hansdotter hans hustru. De hade fått två barn, Hans år 1824 och Gustafva två år senare. Matts var levnadsglad och tyckte om att vara ute bland folk. Han umgicks med en hel del personer som gillade flaskan, och det dröjde inte länge förrän han själv inte kunde säga stopp. Snart gick hans missbruk ut över familjen och ekonomin försämrades också. Bättre blev det inte heller när han började processa mot grannar i Tuskö, som han påstod ha olovandes tagit näver på hans skog.

Christina klagade sin nöd hos sin svärmor, som å sin sida rådgjorde med sin yngste son Hans, som nu bodde i Björnäs på Söderön. Någotting måste göras åt saken och de kom snart underfund om att en omyndigförklaring var det enda som möjligen kunde hjälpa. Men hon förstod att det skulle bli omöjligt för henne att ensam ta ansvaret för familjens väl och ve. Makarna kom inbördes överens om att de vid fällande båda borde förklaras omyndiga.

Frösåker tingsrätts utslag den 2 februari 1833 lyder: "Hatts Hansson och hans hustru Brita Stina Hansdotter omyndigförklaras efter anmälan från bröderna Hans Hansson i Björnäs och Anders Hansson i Österbo på grund av Matts oordentligheter såsom fylleri, slagsmål och gräl i hemmet" (Fel i protokollet. Hans var Matts bror och Anders var Brita-Stinas bror). På grund av sitt vårdslösa leverne blev Matts hälsa vacklande och året därpå dukade han under i kolera.

Men det var inte första gången liemannen dunkat på dörren hos Maria. År 1831 hade hennes make Hans slutat sin jordevandring efter ett 36-årigt äktenskap. Hon behövde inte lida någon lekamlig nöd eftersom de tidigare ordnat med goda lagansförmåner, men det var ändå att komma på undantag och att vara starkt beroende av en familj i så helt annorlunda omständigheter än dem hon var van vid.

Äldste sonen Hans Mattsson var bara 10 år gammal när hans far dog och kunde självfallet inte ensam ta ansvaret för hemmanet. Med moderns och hennes förmyndares samtycke arrenderades därför hemmanet ut till dess Hans själv skulle kunna sköta gården. Hans yngre syster Gustafva hade ärvt 1/3 mantal i gården och den delen löste Hans med sin farbrors hjälp in med 1500 Riksdaler Banko och fick lagfart därpå i oktober 1845. Samtidigt utfärdades lagfartsprotokoll för Hans på resterande 2/3 mantal av gården, vilket utgjorde arvsandelen efter modern som nyligen avlidit.

Men även om hemmanet nu helt var Hans egendom var livet inte problemfritt. Anders Jansson i Börstils prästgård hade bistått Hans med bärgning i sjönöd och ville ha ersättning därför. Anders hade fått vänta på betalningen så länge att han till slut stämde Hans på 13 Riksdaler och 15 Shilling. Rätten dömde Hans att betala beloppet plus 5 % ränta och 5 Riksdaler i rättegångskostnader och förordnade om utmätning, om betalningen inte skedde omedelbart.

Hans Mattsson var angelägen om att så snart som möjligt överta skötseln av gården men insåg att det inte bara för trivseln, utan också för hemmets och djurens skötsel, var nödvändigt att ha en kvinna i huset. Han hade träffat en flicka som hette Carin Malina Jansdotter från Gräsö, född år 1826 och två år yngre än han själv. Då tycke uppstod gifte han sig år 1846, 22 år gammal, vilket var ovanligt tidigt på den tiden. Carin födde honom en son Matts (Mathias) två år senare och en dotter Sofia ytterligare tre år senare.

Lyckan blev emellertid inte långvarig, för redan år 1852, efter 6 års äktenskap, fick de uppleva den tunga sorgen att föra Hans stoft till Hargs kyrka för att där viga det till evig vila.

Carin lyckades få en arrendator Erik Andersson från Skäfthammar och hans hustru Brita Ersdotter från Hökhuvud att ta hand om hemmanets skötsel. Bostadsfrågan löstes på så sätt att arrendatorfamiljen fick flytta till Sandvik på öns norrända. Det var lång väg till åkerlotterna på Södergården, men det mitt över sjön belägna Elfnäs hade utvecklats starkt under senaste tiden, så Sandvik ansågs därför t.o.m. ligga mera centralt än byn Östra Tvärnö.

Helst av allt ville hon naturligtvis att hon kunde få det som förr och efter fyra år fann hon en ny följeslagare. Det var Jan Eric Törnqvist, jämnårig med Carin, och de ingick äktenskap år 1856. Efter fem år fick de en dotter Sofia och 10 år senare en son John Alfred. Han dog emellertid vid två års ålder. Som tröst i sorgen födde hon samma år ytterligare en son, Johan Eurenus, som så småningom skulle komma att studera i Uppsala, vilket på den tiden var något helt ovanligt bland bondfolk från småöar i Roslagen. Johan studerade juridik och vid sekelskiftet tjänstgjorde han som e. o. hovrättsnotarie i Stockholm.

Barnen Matts och Sofia i Carins första äktenskap antog efter omgifftet efternamnet Törnqvist.

År 1874 överlåter Jan Eric Törnqvist hemmanet till äldste sonen Matts, som året innan i Uppsala ingått äktenskap med den tre år yngre Sofia Hansdotter. Tydligt var familjen inte särdeles intresserad av och kunnig i jordbruk, så hemmanet utarrenderades till den nära 50-åriga Erik Persson och hans 8 år yngre hustru Anna Carin Jansdotter. Själva flyttade de till Stockholm år 1876.

Matts hade inte särskilt stor glädje av sitt Sandvik. Själv bodde han ju i Stockholm och det var en lång resa till Tvärnö. Med båt från Stockholm tog det ett dygn och sedan återstod det flera kilometer till Sandvik. Han sålde därför hemmanet i oktober 1876 till skräddarmästaren Erik Andersson Zetterlöf, född 1829 i Värmland och gift 1851 med Eva Sofia Svedlund från Uppsala. Inte heller de var tydligt intresserade av gårdens skötsel och år 1877 slutade den förre arrendatorn och rättaren Nils Gustav Andersson Dalgren övertog arrendet, förmodligen en bror till Eva Sofia eftersom han också kom från Ny i Värmland.

Den tiden var förbi när det med svett och möda uppodlade hemmanet gick i arv från far till son eller dotter led efter led. Under senare delen av 1800-talet utvecklades kommunikationerna mycket snabbt med ångbåtar och järnvägar och folk var över huvud mycket mera benägna att röra på sig än tidigare. Även småbrukare och fiskare började att satsa pengar som delägare i skonerter och senare i ångbåtar. Man hade upptäckt möjligheten att tjäna pengar utan att slita ont på steniga åkerlappar och i tredslande sjö.

År 1877 köper skeppsredaren, f d nybyggaren och arrendatorn Jan Erik Törnqvist och hustru Carin Malena Jansdotter från Gräsö både 3/8 mantal frälse och 1/8 mantal skatte frälse Nr 3, 4 och 5, inklusive Sandvik och Lugnet för 10.000 kr. Men redan i slutet av 1879 föreligger ett nytt köpeavtal då Jan Persson (53 år) och hustru Catarina Mattsdotter (23 år) från Frötuna respektive Roslagsbro köper samma hemman för 8000 kronor.

Två och ett halvt år senare, i mars 1882, köper Carl Petter Johansson av Johan Erik Törnqvist de avsöndrade lägenheterna Sandvik, Lugnet och Brännskären för 6000:- kronor.

En köpehandling 1884-04-28 visar att förut nämnde Jan Persson av C P Johansson köpt 3/16 mantal frälse i Nr 3 samt 1/6 mantal frälse skatte i Nr 3, 4 och 5 för totalt 2500 kr.

Även om vi inte vet så mycket om denne Jan Persson, har han ändå gått till Tvärnös historia på grund av sin framsynthet och generositet. År 1882 inlämnade han till häradsrätten ett gåvobrev i vilket han av sitt hemman skänkte tomt till en skolbyggnad för barnen

på Tvärnö och Värblingsö. Bönderna skänkte virke och bygghuset påbörjades redan följande år.

En utförlig redogörelse om skolan har utarbetats av Anita Åström och Sonja Edin under titeln *TVÄRNÖ SKOLA -EN LITEN HISTORIK*.

Den föreskrivna minimilönen för erhållande av stadsbidrag för lärare i mindre skola var på den tiden 200 kronor per år plus fri bostad och fritt bränsle. Staten bidrog då med 2/3, varför det lokala tillskottet stannade vid cirka 66 kronor. Även om läraren var behörig att sköta tjänsten fanns det ingen garanti för att han eller hon hade tillräckliga kvalifikationer, och skolrådet hade rätt att kräva läsprov av läraren.

Efter 1883 fick inga personliga skolvavgifter tas ut men däremot en kommunal utdebitering för skolan om högst 50 öre per man och 25 öre per kvinna.

Om skolundervisningen nu fått en lyckosam lösning frågar man sig gärna hur övrig social omvårdnad fungerade vid den tiden. När någon blev sjuk till exempel. År 1775 utfärdades förordning om inrättande av distriktsläkartjänster, men då hade Harg redan en skicklig fältskär i tjänst. Men det skulle mycket till innan man vände sig till läkare och det var omständligt att föra en svårt sjuk människa från öarna till sjukvårdskunnig person. Inte var det heller lätt att få hem en läkare. Det tog lång tid för honom och under vissa tider på året och vid dålig väderlek måste det mycket till för att övertala honom och i vissa fall vägrade han absolut att ta risken, t ex vid dåliga isar.

Djursjukvården fungerade på ungefär samma sätt. Var det meningen att en ko, ett får eller svin skulle överleva en sjukdom fick de egna huskurerna räcka. Gällde det en häst var det något helt annat. Gav den egna medicineringen inget resultat tillkallades i regel veterinär. Men mediciner och huskurer var väl kända.

Gårdsarkiven på Tvärnö ger i detta avseende inga skriftliga belägg utan vi får lita till muntlig tradition och jämföra med förhållanden på andra håll.

År 1792 utgav Professor Fr Wahlgren en svensk översättning av den danske Veterinärprofessorn Abildgaards "Häst- och Boskapsläkare". Boken fick sådan spridning att en fjärde upplaga utgavs år 1861. Den ger råd om skötsel och utfordring av husdjuren, men framför allt beskriver den kännetecknen på de olika sjukdomarna, anger orsakerna därtill samt föreslår botemedel.

Dåtidens välsorterade husapotek kunde omfatta:

- **Blyvatten** – Två qwintin blysocker löses i två kvarter rent vatten (qwintin = ca 3,3 g).

- **Dito, starkare variant**– Två uns blyättika och lika mycket brännvin blandat med två qwarter vatten (uns=30 g).
- **Blåstensvatten** – Ett lod blåvitriol upplöses i två qwarter vatten (lod = 13 g, qwarter = 33 cl).
- **Ögonvatten** – Ett qwintin vit vitriol och ett halvt lod vitt socker upplöses i ett qwarter rent vatten.
- **Fördelande spiritus** – 3 lod salmiak plus 4 lod pottaska stötes och blandas i 3 qwarter brännvin och 2 matskedar terpentinolja tillsättes. Förvaras 24 timmar i väl tillkorkad flaska. Fördelar styvhet i bog och leder.
- **Spansk fluge spiritus** – Två lod pulvriserade spanska flugor pågjutes med 1 1/2 qwarter brännvin. Silas efter att ha stått i tillkorkad flaska under 2 dagar.
- **Tjärsalva** – Vardera 4 lod tjära och talg smältes tillsammans och blandas med två hårdkokta äggulor eller med ett lod tjock terpentin.

Ytterligare ett tiotal medikamenter finns beskrivna.

Var man väldigt angelägen om att få djuret fort friskt och var man tillräckligt händig fanns emellertid verksammare medel att ta till. Då skulle man "sätta hankar".

På oxar och hästar sätts hankar på följande sätt enligt läroboken:

"Man bereder hanken av en ungefär halv tum bred linneremsa som är en halv aln lång eller också, som oftare brukas, flätar man tillsamman en snodd av bara hampa eller hälften hampa och hälften tagel och så stor att den blir ungefär tjock som ett lillfinger. Där hanken skall sitta gör man så tvenne snitt igenom huden av en tums bredd, det ena över det andra så att det blir ett avstånd av 4 tum dem emellan.

Därefter banar man sig väg genom cellvävnaden från den nedre öppningen till den övre med en icke för tjock, men en god fingers bred spatel av järn, ben eller hårt trä, väl ett qwarter lång och med en ögla i ena änden i vilken hanken kan föras igenom den med spateln banade vägen. De båda ändarna på hanken bindas tillsammans eller fästes i vardera änden med en liten träpinne, så att den ej glider ut ur såret. Sedan hanken suttit ett par dagar och såret börjat "suppurera" drages den varje dag och smörjes med terpentinolja eller tjärsalva. Vanligen låter man hanken sitta 12–14 dagar, men ibland behövs längre tid".

Vid vissa sjukdomar rekommenderas också åderlåtning av det sjuka djuret. Så långt lärobokens rekommendationer. Även förebyggande sjukvård förekom, åtminstone för hästen. Det var inte ovanligt på den tiden att man lade några drop-

par kvicksilver väl inlindat i papper på en takbjälke över hästspiltan och fördrev därigenom hotande sjukdomsdemoner på flykten.

Även om det för oss idag kan vara svårt att fatta dåtidens tilltro för sådana huskurer är det ännu mer obegripligt att tidsepoken inte är mer än ett par mansåldrar avlägsen.

Vi återvänder så till Jan Persson, skolans förkämpe. Den 23 mars 1893 blev Jan Persson änking, men dagen före hade hemmanet 3/16 mantal Nr 3, 3/8 mantal Nr 4 och 3/16 mantal Nr 5, övertagits av sonen Anders Gustaf Johansson till ett pris av 4000 kronor jämte lagan.

Anders Gustav Johansson med familj.

Han var liksom fadern född i Roslagsbro och gifte sig vid 37 års ålder år 1900 med den 8 år yngre Kristina Matilda Jansson från Börstil. De fick tre barn, Gerda Teresia född år 1893 och 3 år senare Johan Helmer och sist Elsa. Anders brukade hemmanet ända tills han var 75 år gammal, då han överlät gården i välskött skick till sonen Helmer.

Även Helmer, gift år 1938 med Astrid Mattsson från Norrgården, brukade sitt hemman under lång tid (43 år) och även han var i det närmaste 75 år när yngste sonen Anders, född 1955, och hans ett år yngre livsledsagare Eva Medin övertog vårdnaden av den jord och skog vi i det föregående kunnat följa från slutet av 1600-talet.

Hade ingen frågat skulle vi inte ha fått veta mycket om Helmers och Astrids livsgärning. Självt var han inte sådan att han krävde uppmärksamhet och inte ordade han i onödan om vad han uträttade.

Helmer hade förmånen att få verka under en tidsrymd då hela det svenska samhället, och i synnerhet jordbruket, omvandlades. I en intervju några månader före sin död berättar han om arbetet på gården när han var ung. Varje år skulle det stängas mellan en halv och en kilometer ny gärdesgård, all säd skars med lie och bands av kvinnorna. Tröskningen sysselsatte 7–8 personer. Hade den tunga vandringen efter jordbruksredskapen räknats hade det blivit en sträcka på bortåt 40 mil per år. Och för kvinnorna krävde ladugården den tyngsta insatsen.

Helmer och Astrid Johansson

Det sista året Helmer brukade jorden var det något helt annorlunda. Traktorer, skördetröska, motorsågar, inga hästar och kor och därför inte heller några nya gärdesgårdar. Vägförbindelse med fastlandet, telefon, elektricitet och en egen bil gjorde kontakten med yttvärlden mycket lättare. Förr var det arbete i anletets svett som var det enda saliggörande. Nu förstod man att livet också hade en annan mening och man kunde med gott samvete unna sig och familjen liten välbehövlig avkoppling någon stund och ibland t o m någon dag.

Hur har då livet på Tvärnö omvandlats under de fyra århundradena? Ett är då visst. Förändringarna under de senaste 50 åren är avsevärt mindre påtagliga än alla tidigare sammantagna. Ännu vid andra världskrigets utbrott var Tvärnö en ö.

Den hade båtförbindelse med fastlandet främst via Harg och Elvnäs. Man kunde också gående ta sig fram på en stig mot Tuskö och på en planka över sundet till Söderön, ja t o m med häst och vagn om lasten var lätt. Men då fick hästen vada och vagnen flyta vid högvatten.

Slagan hade gjort sitt och hängde på en rostig spik i tröskladan och oxens tramp i vandringsringen hade ersatts med råoljemotorns tuffande. Vatten hinkades upp ur brunnen och bars in i ladugården och kon var säkert lika törstig då som i dag. Mjölkning, separering och smörkärning skedde för hand. Arbetsdagen var lång och fotogenlampan användes flitigt. Den batteridrivna radion var uppskattad, men det fanns fortfarande folk som skämdes över nymodigheten.

Var det ont om vägar fanns det desto fler diken och gärdesgårdar och de stängda grindarna var många över de få vägar som fanns. Stordiket, som avvattnade sju hemman i Öster Tvärnö hade, på initiativ av C E Söderström i Norrgården, uppgrävts år 1895. An-

nars var dikena grunda och tjänade mest som gräns mellan tegarna, sedan täckdikning börjat tillämpas mer och mer.

De vida vyerna och den friska luften finns ännu kvar, men nästan överallt finns nu också moderna bekvämligheter.

Den nya Södergården

Vi återvänder till närmaste grannes gård och Anna Schäders liv under början av 1800-talet. Dottern Brita Cajsa växte upp under tråkiga familjeförhållanden. Hon var 10 år när fadern dog och de närmaste åren därefter var sannerligen inte någon dans på rosor. En vändpunkt blev det när hon träffade skräddaren Jan Ersson, Lena Monys barn i första äktenskapet med Erik Ersson, född i Edebo år 1803. De gifte sig år 1826 och fick två år senare en arvinge, dottern Anna Stina. På gården bodde modern Anna kvar till sin död 1852.

Lena Monys öden är inte förknippade med Tvärnös på annat sätt än att hon är mor till denne Jan Ersson, som föddes år 1803 i Lenas första äktenskap med Erik Ersson. De bodde på hemmanet Lafvarö i närheten av Båtviken, en halv mil söder om Harg. Där- emot kan det vara intressant att se vilka bekymmer det lätt gick att råka in i på den tiden när olyckan var framme.

Inte långt efter Jans födelse avled maken Erik och Lena gifte snart om sig med Anders Carlsson från Gräsö och de fick tillsammans dottern Anna Lena Andersdotter. För båda barnen utsågs förmyndare. För att Anna Lena skulle kunna få del av den fasta kvarlåtenskapen efter sin fars död måste hennes förmyndare göra anspråk därom hos häradsrätten.

Av tingsprotokollen framgår också att Erik Ersson lånat ut mindre belopp om 30–40 Riksdaler Banco mot reverser, men han hade svårt att få tillbaka pengarna. En revers var över 20 år. Brännvinsflaskan var tydligen ett viktigt argument vid låneförhandlingar och det framgick vid vittnesförhören att låntagaren under rusets inverkan blivit lurad att skriva på en ny revers utan att den gamla makulerats. Ofta var det klockaren som fick hjälpa till med skrivgöromålen och man passade på när det var husförhör för att inte spilla tid i onödan. Lena Mony dog år 1816, men även då måste dottern Anna Lenas förmyndare vända sig till häradsrätten för att hon skulle få ut sin lott av den lösa kvarlåtenskapen. Processer hade pågått under åren 1804–1806, 1808, 1816–1817.

Det var inte bara Hans Mattsson och hans hustru Maria, som ansåg den år 1804 företagna styckningen vara olycklig. Även Isak och Annas måg Jan Ersson insåg att delningen blivit opraktisk och år 1843 ingav han till Kungl. Befallningshavande ansökan om Laga Skifte i Öster Tvärnö. Förrättningen påbörjades den 4 maj 1844. Den genomfördes utan några meningsskiljaktigheter och avslutades den 12 juni 1845.

Sammandraget för Laga Skiftet utvisar följande:

SÖDERGÅRDEN	Nr 3 delas av:
Litt Aa	Matts Hanssons arvingar: ca 158 tunnland 1/2 till 1/4 förmedlat mantal.
Litt Ab	Jan Ersson: ca 165 tunnland 1/2 till 1/4 förmedlat mantal.
NORRGÅRDEN	Nr 4
Litt C	Matts Mattsson: ca 264 tunnland 1 till 3/4 förmedlat mantal.
MELLANGÅRDEN	Nr 5
Litt B	Matts Hanssons arvingar: ca 263 tunnland 1 till 3/4 förmedlat mantal.

I sammandraget finns noterat "Besittningsrätt" för Mellangården och Norrgården men däremot inte för Södergården. Detta är kanske en antydning om att de byggnader som Jan Ersson ärvt i den ursprungliga Södergården nu skulle flyttas ner till stranden. Egendommeligt nog framgår det inte av befintliga lantmäterihandlingar när husen flyttats. Klart är emellertid att den tidigare Millangården delats mellan Norrgården och den tidigare Södergården och att den utflyttade gården på grund av sitt läge gavs namnet Södergården. Den tidigare Södergården fick, på grund av sitt läge, överta namnet Mellangården, nu med modern stavning.

Utöver samfälld mark för lastplatser, sjövissten, rörtäkt, o s v avsattes vid detta tillfälle ett tunnland vid Väster Tvärnö rågång mellan Saltsjön och vägen. Området var avsett för båtsmannen som efter mantalsförmedlingen blev gemensam för Väster och Öster Tvärnö byar.

Trots att Anna Stina säkert många gånger hörde talas om de vedermödor hennes mor hade haft som sjömanshustru blev det ändå en sjöfarare och redare, som skulle bli hennes livsledsagare. Han hette Johan Peter Pettersson och var född i Börstil 1822 och var sex år äldre än Anna Stina. De gifte sig år 1851, men redan året därpå gick han till sjöss med skonerten Raggarön i inrikes sjöfart. Turligt nog hann han hem igen till första

barnets födelse i slutet av oktober. Det var dottern Anna Carin som kom till världen. Under åren 1856–1858 var han skeppare på båten Oskar från Häverö och år 1859–1862 på den på Raggarön nybyggda Anders Primus om 121 svåra läster.

Men Jan och Brita Carin hade också en två år yngre dotter Brita Lena, som föddes år 1830. Hon tyckte väl också om sjön för den goda fisken, den lätta framkomligheten och de fria vyerna, men inte som en lekplats för karlar. I Anders Söderström från Börstil såg hon en stabil och pålitlig man med båda fötterna på landbacken, och han flyttade till Tvärnö år 1854. De gifte sig samma år och bosatte sig på Södergården.

Där föddes barnen	Brita Charlotta	år 1855
	Johan Anders	1858
	Anders Peter	1860
	Augusta	1861
	Christina Amanda	1864

Brita Lena dog år 1869 bara 39 år gammal. Brita Charlotta, äldsta dottern, tyckte nog också om sjön men hon tyckte även om vinden som drog fram däröver. Hon tyckte det var en grann syn att se de stora skonerterna med två, tre master och en mångfald råsegel majestätiskt glida fram över böljorna, Väddöbornas vedskutor, som seglade med Tvärnöböndernas sjöved till Stockholm, men också fiskarnas små farkoster som dagligen trafikerade Tvärnösundet och Galten. Inte underligt att hon riktade beundrande blickar på sjöfararen Karl Lindstedt, som dessutom var styrman och hade korsat världshaven. Han kände till Amerika och kunde berätta om det när han var hemma några dagar mellan seglatserna.

Och hur gick det? Om detta berättar dotterdottern Anita i Karls andra äktenskap så lyriskt, varmt och medryckande från sitt fritidsviste några tiotal meter från föräldrahemmet.

"Brita Charlotta behövde inte titta så långt bort för att se sin "fästman" de få dagar han var i land i sitt föräldrahem på Värblingsö. Enligt Karls sjömansbok var han "i land" 17 dagar år 1878. Men vad kan inte hända en kväll under augustimånens sken mellan en stilig 30-årig sjöman och en täck 23-årig mö från Tvärnö? Några augustidagar går emellertid så fort och så bar det av till havs igen. Men så kom där ett brev från pastor Skogström i Harg, skickat ända till Montreal i Amerika, med bud att hans fästekvinna väntade barn. Då bar det av hemåt igen för styrman Lindstedt och den 2 september 1879 mönstrade han av i Gävle. Efter avbön hos prästen för de köttsliga lustarnas lockelser stod bröllopet den 21 september och redan den 24 i samma månad mönstrade han på en båt i Skutskär för färd till fjärran länder. Han kom åter till hemlandet den 23 juni 1881, alltså

efter nära 2 års bortavaro. På den tiden fick inte hustrun fara med på bröllopsresan utan då gällde det för henne att stå hemma vid spisen och att föda barn.

Men kanske var det spännande också att ha en man som kom hem från fjärran land med famnen full av presenter. Och det gällde väl i ännu högre grad på den tiden, att den som reser har något att berätta. Karl var ju en väldigt generös man, så det vankades nog både goda och fina presenter vid hemkomsten. Lilla Algots hann bli 2 år innan far såg honom igen. Sommaren 1882 bar det åter iväg på en tvåårsseglats, denna gång till Australien och Indien. Men nu fanns redan son nummer två, Karl Emanuel, i mors mage. Han var 1 år och 9 månader när han fick sin första kram av far.

År 1884 sålde Anders Söderström gården till sin dotter och måg Brita Charlotta och Karl Lindstedt varvid han som vanligt genom "Fördelsbrev" tillförsäkrade sig en god lagan under sin återstående livstid. Han bodde nu i en liten stuga på gården och drev sin "vädermjölkvarn" på Kvarnberget strax norr om hustomten.

År 1885 föddes en liten dotter, Anna Helena, som emellertid dog redan året därpå bara 1 år, 3 månader och 4 dagar gammal. Sonen Elis föddes 1886, 3 veckor före begravningen. Det år 1887 för tidigt födda flickebarnet, som dog samma dag, ändade Brita Charlottas liv sex dagar senare. Vid sin bortgång var hon endast 32 år gammal.

Jag känner så varmt för Brita Charlottas öde, berättar Anita, så ung och så ensam under så långa tider. Men livet var väl sådant för sjömanshustrurna. Att vara ute på sjön gav väl bättre ekonomi än att vara bonde, skulle jag tro. Jag kan föreställa mig henne gå omkring där jag nu har min tomt, kanske var det beteshage på den tiden.

Brita Charlottas och Karls tre söner emigrerade alla till Amerika. Dessförinnan gifte sig Algot med Amanda Persson, dotter till en senare ägare av Södergården, Per Persson, Pell-Pers kallad.

Efter hustruns död var det hart när omöjligt för Karl att klara både gården och barnen, varför han i februari 1889 sålde hemmanet på offentlig auktion till grannen i Norrgården, Karl Erik Söderström, för 7000 kronor och flyttade därefter hem till sin då 64-åriga mor på Värblingsö. Självt fortsatte han seglatserna på de stora haven tills han år 1892 gifte sig med den 18 år yngre Maria Holmgren, som blev en mycket avhållen fostermor för de tre pojkarna. Sjömansboken berättar inte mer om några långväga seglatser, men känt är att han på äldre dar gick på traden Gävle – Östhammar – Stockholm med båtarna ÖSTHAMMAR I och dito II.

Familjen bosatte sig nu i Sundmanshagen på Värblingsö, och där föddes:

1893	Alma Maria, mor till vår berättare Anita.
1897	Karl Harry
1899	Astrid Sofia
1901	Helge Olof
1907	Nils Einar

Efter något år sålde Karl Erik Söderström åter hemmanet till Per Persson och hans hustru Anna Greta Karlsdotter, födda år 1857 resp. 1859 och gifta år 1880 i den fagra månaden maj.

Det var ett stort följe Per Persson hade med sig vid flytten från Värblingsö by i Harg till Tvärnö by i samma socken år 1894. Utöver hustrun Anna Greta fanns barnen:

Gustava Margareta	född 1880-10-15	
Katrina Amanda	1881-11-10	
Elin Kristina	1883-06-13	
Emely	1884-07-17	
Anna Mathilda "	1885-12-19	
Jenny	1888-01-04	
Selma Maria	1890-04-03	
Magnus Enoc	1893-??-??	död 1904
Beda Charlotta "	1894-05-25	1894

De två äldsta barnen betraktades då säkerligen som fullt arbetsföra, men förmodligen fick flera av barnen börja hjälpa till i hemmet vid mycket tidig ålder, inte minst med att sköta och se efter småbarnen.

I Södergården växte barnaskaran ytterligare, men nästan alla dog vid späd ålder.

Signe Fausta	född 1895-08-11	
Karl Göran	1898-08-29	död 1899
Tyra Gunilla	1891-09-04	1901
Edit Elisabet	1902-10-04	1905
John	1905-03-12	1905

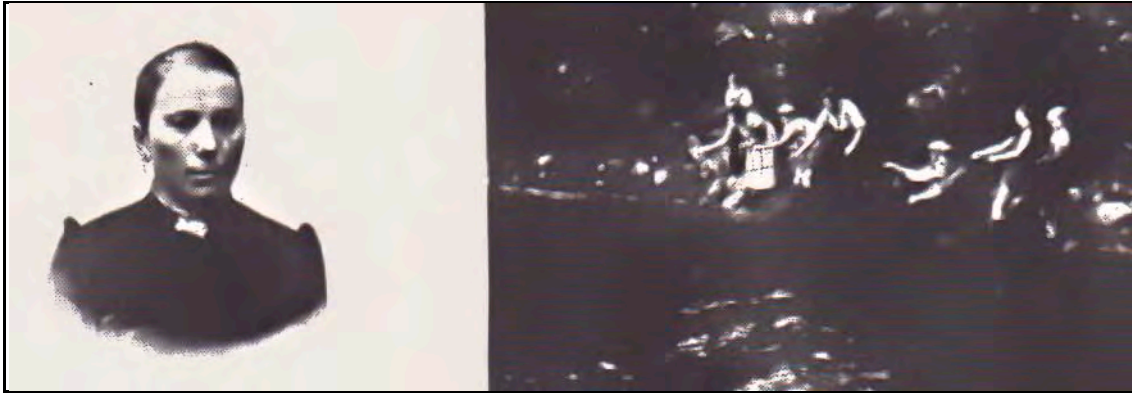
Inte heller de äldre barnen förskonades från bråd död. Magnus, den ende pojken i barnaskaran, omkom år 1904 bara 11 år gammal. Enligt hörsägen var han och en kamrat ute på isen och åkte skridsko. Isen låg blank och det var god frånlandsvind som gav fart när rockarna hölls upp som segel. Isen var svag och det hela slutade med en katastrof.

Även om döttrarna var duktiga hade säkert Per sett fram mot den dag då Magnus kunde hjälpa till med de tyngsta sysslorna och att han så småningom kunde överta gården. Det har ryktats att Per ibland kunde titta litet djupt i glaset och att han inte alla gånger var så snäll mot de sina, men han tycks ha varit en driftig karl, och det var i regel han som tog kommandot vid det gemensamma notfisket i byn.

Visserligen sägs det också att han gick litet hårt fram mot gårdens skogsbestånd, men självhushållningens tid började lida mot sitt slut och det var nödvändigt att på olika sätt skrapa ihop pengar till bl a redskap av olika slag och det var en stor familj att dra försorg om. Han försökte också göra sig litet pengar på kalkbränning. Rester av ett litet kalkbrott och en brännugn syns än idag liksom utskeppningsplatsen (Kalkplatsen) för den kalk, som forslades till Hargs bruk.

Två av Pers och Annas döttrar vid Södergårdens båthus år 1913.

Per Perssons hustru Anna.

Notdragning.

De uppgifter vi fått fram om familjen Persson kan vi tacka det "syskabyte" som ägde rum när seklet var ungt. Sonja Edin är numera sommarboende på Sundskär. Hennes farmor var Pers syster och Sonjas farfar var bror till Anna Persson.

Efter Per Perssons död år 1914 behöll Anna gården ytterligare ett par år, men sålde hemmanet år 1916 mitt under brinnande krig i Europa till Frans Oskar Söderström och hans hustru Svea Albertina Pettersson för 7700 kronor jämte lagan och fördelsförmåner. Oscar föddes i Norrbo i Valö socken år 1866-09-03. Också hans 4 år yngre hustru kom från samma socken.

Den 8 mars 1908 är en dag som Märta Bauman, nu nära 90 år, aldrig kommer att glömma. Hennes far, skomakaren Frans Oscar Söderström och hans hustru hade beslutat att bryta upp från sin skomakarverkstad i Norrbo för att livnära sig som jordbrukare och fiskare i Värblingsö by på en ö med samma namn utanför Hargs bruk. Oscar hade nu fem barnamunnar att mätta, men i Valö var det svårt att få en dräglig försörjning. Oscar hade räknat ut att det i Gävle borde finnas flera fötter att sko sig på, men att som främling och landsbo konkurrera med en redan etablerad yrkeskår visade sig svårt, varför familjen efter några år flyttade tillbaka till Valö. Tidigare hade familjer från Valö flyttat till Hargs socken och de hade trivts och jorden, och framför allt fisket, gav god näring. Det där lät lockande, men det var inte lätt att besluta sig. Men, som man säger, nöden har ingen lag.

Oscar hade dåligt med dragare, men grannar hade ställt upp med hästar och fordon och det skulle inte behöva bli några märkvärdiga strapatser att ta sig fram de tre milen, även om det skulle ta 5–6 timmar. Nog hade man iakttagit mörka ovädersmoln vid horisonten men knappast kunnat drömma om att de skulle leda till ett sådant oväder som snart skulle vräka fram över dem.

Förutom föräldrarna hade Märta, som nu var 7 år, syskonen:

Beda Signe Altina	född 1897
Frans Arvid	1899
Sven Oscar	1903
Karl Gösta	1906 (dog 1 1/2 år gammal)

Vinden ökade mer och mer och dessutom vräkte snön ner. Egentligen visste man inte om det kom någon ny snö, för den som redan fanns virvlade runt i ett vrålande inferno. Föräldrarna insåg snart att det var omöjligt att fortsätta med barnen på slädarna, hur väl de än var inlindade i vepor och täcken. I Norrskedika gjordes paus och ordnades med husrum hos släktingar för modern och de fem barnen, medan de övriga fortsatte färden mot Värblingsö.

Med yttersta ansträngningar nådde de så småningom fram till Harg för att därifrån fortsätta ett par kilometer över sjön till deras nya hemvist. Men det skulle visa sig helt omöjligt att ta sig fram över isen i snöyran, så följet fick ta in på Hargs värdshus och där blev de kvar en hel vecka till dess stormen bedarrat. Så småningom kom de övriga av familjen tillrätta och man kunde börja inrätta sig för det nya livet som bonde och fiskare i den högst belägna av byns tre gårdar.

Förmodligen var det inte så lätt att som skomakare utan större erfarenhet av jordbruk och fiske bosätta sig i en by med grannar väl invanda i sitt näringsfång. Att betraktas som okunnig och rådvill var inte populärt och att djärvt ta egna initiativ, som ibland misslyckades, var om möjligt ännu sämre för respekt och god grannsamja. Att dessutom med en femhövdad barnaskara avstå avtalad lagan till den förre ägaren, som var allestädes närvarande och som hade synpunkter på hur saker skulle och inte skulle göras, blev ganska påfrestande. Redan efter ett år sålde Oscar hemmanet till Anders Granat från Gävle för 2000 kronor och köpte i stället hemmanet Norrhägnaden vid öns nordvästra ände, väl avskild från byn.

Norrhägnaden låg väl skyddad med ett underbart vackert läge. Problemet var bara att det inte är lätt att försörja en familj som växer ytterligare, med dottern Nanny år 1913 och sonen Bengt 1915, med bara fin utsikt. När Per Perssons änka Anna Greta vid 57 års ålder ger tillkänna att hon avser att dra sig tillbaka, ger Oscar Söderström henne ett bud och köper den 14 mars 1916 hemmanet Öster Tvärnö Nr 3, 1/4 mantal, Södergården.

Redan under första världskrigets första år uppstod det gny bland Tvärnöbyarnas hemmansägare beträffande frälseräntan som hemmanen sedan länge belastades med. Man ansåg denna utgift orättvis och det gick så långt att man vägrade betala. Oscar var van att föra pennan sirligt och var nog den som var minst villig att falla undan för framställda

krav. Han skaffade fram tidigare tryckta utredningar i dessa frågor. Tyvärr var de svårtolkade och gav inte en klar bild av den för Tvärnö gällande situationen och inte heller om den historiska bakgrunden till Frälset. Hade sådana kunskaper funnits skulle han och de övriga hemmansägarna i Östra Tvärnö by inte ha inlåtit sig i den segslitna process som pågick under åren 1920–1924. De förlorade målet som kom att kosta dem mycket pengar. Undran uppstod också varför byborna drabbades så olika, vilket emellertid hade sin förklaring i att Matts Hansson år 1804 av bröderna Braunerhielm inköpt skatterättigheten på den frälsebelagda delen av hemmanet. Med andra ord övertog Matts det lån till Kungl. Majt., som en gång i tiden givits och som givit långgivaren rätt att uppbära frälseränta från gården istället för att staten skulle utbetala vanlig ränta till långgivaren.

Frågan om frälseräntans avskaffande hade varit aktuell under lång tid, men först år 1932 övertog staten kostnaden. Cirka 30 % efterskänktes och resterande belopp uttaxerades via skattsedeln under en tidsperiod av 40 år.

Det kan vara intressant att idag se vilka skatter man hade att betala år 1932 på Södergården.

Totalsumman kr 182:02 utgjordes av bl a:

Vägs katt	27,28
Landstingsmedel	16,22
Inkomstskatt	13,05
Frälseränta	105,99
Prästerskapets tionde	3,19
Pensionsavgift	10,00
Olycksfallsförsäkring	1,47
Mantalspengar	1,35

En lycklig tilldragelse inträffade år 1919 då skomakaren Mattias Bengtsson, som bodde på gården men som nyligen avlidit som änkeman, testamenterade sin kvarlåtenskap på cirka 1675 kr med 100 kronor till vart och ett av de sju barnen och resten till makarna Söderström. Bengtssons syster och systerdotter i Norrskediga överklagade visserligen testamentet och ville ha större delen av kvarlåtenskapen som ersättning för omvårdnad i sitt hem under det sista året, men rätten avlog denna begäran efter flera rättegångstillfällen.

Mattias hade i unga år drabbats av värk i ena höften, vilket gjort honom låghalt och rörelsehindrad. Han lärde sig därför skomakaryrket och arbetade i flera år hos Oskar i hans skomakeriverkstad i Valö. Han följde också med vid flytten till Värblingsö. Att komma som krympling till en ny ort där han blev ganska isolerad, var inte så lätt.

Efter någon tid flyttade han från byn. Det visade sig emellertid inte vara lätt att finna sig väl tillrätta på annan plats heller, varför han snart återvände. Mattias var en mycket snäll människa och var inte minst populär i den sjuhövdade barnaskaran.

Lärarinnan Ingrid Helena Jansson med väninna och 1918 års skolklasser. Ambulerande skola fanns på Tvärnö och Värblingsö från år 1865. Under åren 1882–1884, då skolbyggnaden planerades och utfördes, övertog Alfred Theodor Bauman undervisningen i sitt hem Nyborg i Väster Tvärnö. Den f d skolan förvaltas numera av föreningen Tvärnö Hembygdsgård som bildades 1952 då skolan lades ned.

Tråkigare var det när Oskar år 1922 var tvungen att sälja Sandvik och hela Norrskiftet med odlingar och skog för 4700 kronor till Karl Johan Andersson och hustrun Iris Georgina för att kunna betala kostnaderna i samband med den stora processen om frälseräntan. Den förre ägaren Per Persson hade arrenderat ut en del av hemmanet till Henrik Lundkvist, och detta kontrakt skulle fortbestå under Lundkvists livstid.

Oskar hade vid köpet också iklätt sig lagansförmåner till tidigare ägaren. De övertogs nu av den nye köparen och skulle årligen skulle gäldas med:

2 storfamnar ved

1 tunna korn

Sådd av 3 liter linfrö.

Under början av 1930-talet rådde lågkonjunktur i vårt land och inte minst bekymmersamt var det inom jordbruksnäringen. Trots påspädning av rörelsekapitalet vid försäljningen av Sandvikshemmanet förblev ekonomin ytterst ansträngd och efter Oscars död den 10 mars 1933 försattes hans dödsbo i konkurs. Vid utlyst auktion gav sonen Sven det högsta budet på 8600 kronor. Det sägs att det fanns flera hugade spekulanter, men man ville på grund av omständigheterna visa generositet och avstod från att ge högre bud.

Även om priset sålunda blev ganska förmånligt ur köparens synvinkel, ställdes Sven inför en synnerligen svår uppgift att få ekonomin att gå ihop. Hans egna tillgångar var obetydliga, varför han måste ta inteckningslån på praktiskt taget hela köpesumman. Tursamt nog vände konjunkturen de närmaste åren och under de därpå följande krigsåren var förtjänsterna goda.

Sven var nog intresserad av jorden och skogen men ännu mer av att föra sin båt och att träffa människor. Självhushållningens tid var snart slut. Mejerier hade börjat växa upp i tätorterna och ungdomen började dra sig till industrierna. Man hade på landet inte längre tid med att separera mjölken, kärna smör, ysta och att föra produkterna till torgs. Sven ordnade mjölktransporterna till mejeriet i Östhammar med sin motorbåt Arken från gårdarna på Raggarön, Tvärnö, delar av Söderön, Länso, m fl öar. Men det var också många andra ärenden han fick uträtta åt byborna. Mjölkbåten blev också ett bekvämt transportmedel för resenärer och Sven såg noga till att resan blev en angenäm och oförglömlig upplevelse, i synnerhet för främlingar.

Sven gifte sig med skollärarinnan Inez Andersson från Falun år 1935. Sedan barnen kommit till världen blev det besvärligt att både driva jordbruk och att sköta mjölkkörningen och dessutom för Inez att sköta skolarbetet, varför familjen omkring 1940 flyttade till skolhuset. Svens bror Bengt arrenderade jordbruket.

När Bengt förolyckades av ett vådaskott under jakt år 1946 utarrenderades hemmanet till Filip Andersson.

I samband med att yngste sonen Sven-Olof föddes drabbades Inez av MS och efter ett par år blev hon rullstolsbunden för resten av sitt liv och kunde därför inte heller längre upprätthålla lärartjänsten. Familjen flyttade därför tillbaka till Södergården.

Sven och Inez Söderström med barnen Ingrid, Margareta och Sven-Olof.

År 1946 fick Tvärnö broförbindelse med fastlandet och några år senare även Raggarön. Därigenom möjliggjordes bekvämare lastbilstransporter direkt från ladugårdarna och Sven slutade med mjölktransporterna år 1953.

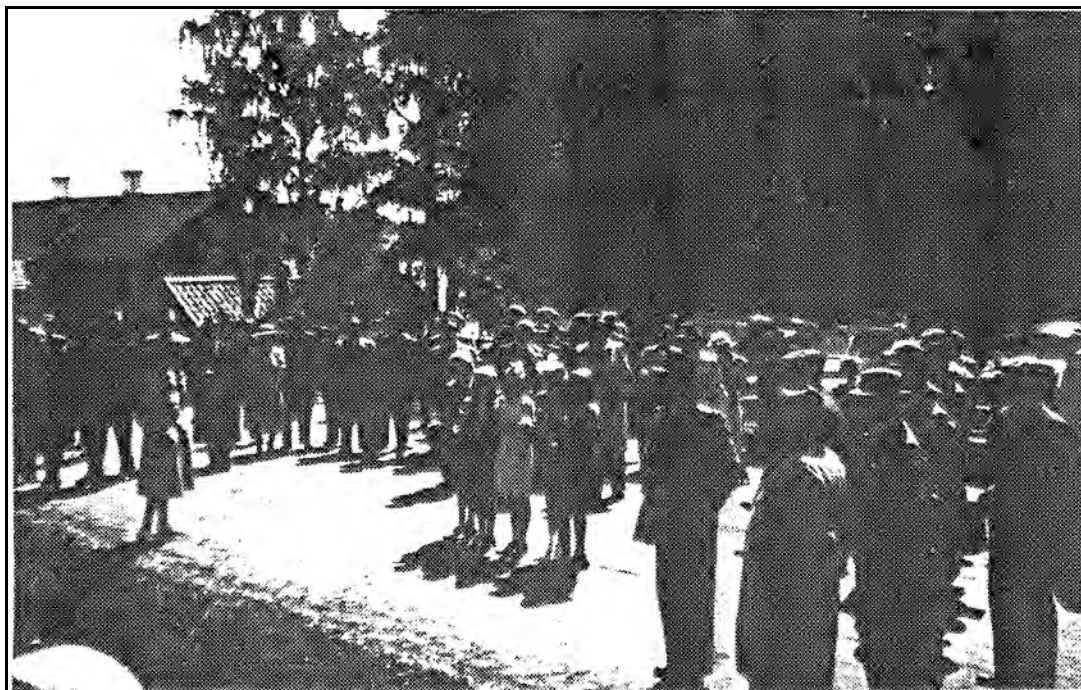

Bron vid Tuskö, en välkommen förbindelselänk.

Brodern Gösta hade på 1940-talet köpt den östra gården i Väster Tvärnö by, vilken jämväl brukades av Sven tills även det hemmanet utarrenderades till Filip Andersson.

Gösta dog år 1958, då Sven ärvde 1/6 av hemmanet. Syskonen tillförsäkrade sig varsin tomt och en del av arealen köptes av Thure Eriksson i Väster Tvärnö. Resten inlöstes av Sven.

I och med tillkomsten av de bekväma kommunikationsmedlen, och då i synnerhet personbilen, väcktes hos många intresset för Roslagen, dess vackra natur och intressanta människor. Den nya vägförbindelsen gjorde Tvärnö och angränsande öar extra intressanta och många stadsbor försökte att skaffa sig en tomt för fritidsbebyggelse på ön.

Den högtidliga invigningen av den nya vägen. Tvärnö skola till vänster.

Curt Tyllén från Stockholm var den förste. Han inköpte år 1947 ett ca 0,6 har stort område omedelbart väster om gårdstomten till det facila priset 1000 kronor. Området förvärvades år 1972 av tidigare omnämnda Anita Åström. Därefter följer nedanstående fritidsbebyggare:

- 1955 Stig Oscarsson
- 1958 Aina Persson
- 1960 Gunnar Flygare
- Hugo Gauffin
- Hans Jenner
- Raymond Kleis
- Harald Sandblom
- 1961 Hakon Lyon

1962 Martin Ahlsén

1965 Bengt Wallgren

Tomtförsäljningen gav ett välkommet bidrag till ekonomin och inbringade ett belopp, som var dubbelt så stort som priset för det fem gånger större markområde som Sven inlöste i Västerbyn.

År 1974 övertog sonen Sven-Olof hemmanet 30 år gammal, fem år före Svens död.

Sven-Olofs systrar Ingrid och Margareta har uppfört fritidshus på den del av ön Sundskär som tillhör gården.

* * * * *

I det föregående har vi kunnat följa Södergårdens/Mellangårdens ägare och brukare från år 1675 i obruten följd till våra dagar. Av bebyggelsens läge att döma kan vi emellertid sluta oss till att folk bott där redan vid tiden för Kristi födelse. Ännu idag utgör stenåldersgravarna synliga bevis på fast bebyggelse under 600- eller 700-talet.

Den äldsta skriftliga urkunden där Tvärnö omnämns, är ett köpebrev från år 1349 då kyrkans vice Curatos Harald av Magnus i Tvärnö köper ett örtugland till Clara Kloster. Om det i detta fall handlar om Södergården har inte kunnat bevisas, men mycket talar för det.

Tvärnö omnämns också i en skrivelse från Konung Albert år 1364 med anledning av att Anund djäkns i Tvärnö landbönders gods indragits till Kronan eftersom Anund betraktades som rikets fiende. Men inte heller här vet vi med säkerhet vilken gård som avses. Vidare kan man följa Öster Tvärnö by i Jordeböckerna från år 1540 till 1871 samt därefter i Lantmäteriets fastighetsbok under åren 1875 till 1908, då denna avlöstes av Lantmäteriets jordregister, som idag förs dataregistrerat.